

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

*Олександра Кармаза,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри нотаріального та
виконавчого процесу та адвокатури
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

УДК 347.961:342.7 (477)

Забезпечення цивільних прав громадян в умовах дії правового режиму на тимчасово окупованій території України: загальнотеоретичні положення нотаріального процесу

На сьогодні наука має можливість довести свою значимість в сучасних умовах розвитку суспільства, зокрема, шляхом проведення науково-практичного аналізу процесів та явищ, які відбуваються в країні, досліджень практики застосування національного законодавства, потреб громадян у забезпеченні цивільних прав, інтересів і свобод в нотаріальному процесі, гарантованих їм Конституцією України, чинними міжнародними договорами України, а також іншими законами, тощо. В такому разі, необхідність проведення дослідження забезпечення цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України, а також його актуальність не викликає сумніву.

Разом з тим, в Україні прийнято нормативно-праві акти, направлені на забезпечення прав і свобод як внутрішньо переміщених осіб, так і громадян, які залишилися проживати на тимчасово окупованій території України. Однак, вважаємо, що вони потребують наукового дослідження, зокрема через призму забезпечення цивільних прав громадян в нотаріальному процесі.

Відтак, продовжуючи дослідження охорони і захисту цивільних прав громадян в цивілістичному процесі загалом [1], [2] та в умовах дії правового режиму тимчасово окупованої території України зокрема [3], метою статті є науково-практичний аналіз теоретичної моделі забезпечення ци-

вільних прав громадян в нотаріальному процесі в умовах дії правового режиму тимчасово окупованої території України.

Систематизувавши та узагальнивши погляди українських вчених щодо правової природи та класифікації засобів захисту цивільних прав осіб у цивілістичному процесі як правового явища, яке передбачає недопущення порушення прав осіб, а також полягає у здійсненні активних заходів протидії реальному правопорушенню і відновленню прав [4, с. 142-143, 153], зокрема, шляхом прийняття нормативно-правових актів, дійдемо висновку про те, що Конституція України, Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також інші нормативно-правові акти, є внутрішньодержавними правовими засобами, на підставі та у порядку яких державні органи, здійснюють дії, направлені на охорону та захист гарантованих Конституцією України цивільних прав та свобод громадян в Україні. Разом з тим, до засобів забезпечення цивільних прав і свобод громадян відносяться чинні міжнародні договори України, що містять норми щодо гарантування, охорони та захисту основних прав людини.

Натомість, відповідно до статі 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі – Закон України) [5] нормативно-правові акти, прийняті органами чи особами створеними, обраними або призначеними у порядку, не передбаченому законами України, незаконні. Таким чином, нормативно-правові акти державних органів, направлені на регулювання відносин у нотаріальному процесі на тимчасово окупованій території України, прийняті з порушенням норм Конституції та законів України, не створюють юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з їх недійсністю.

Отже, відповідно до чинних міжнародних договорів України, а також внутрішнього законодавства України, внутрішньо переміщеним громадянам, а також громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України, гарантується дотримання, охорона та захист цивільних прав та свобод, передбачених Конституцією та законами України. Разом з тим, забезпечення прав і свобод таких громадян є складним соціально-правовим явищем, яке охоплює внутрішньодержавні та міжнародні засоби забезпечення, відповідно до яких встановлюється спеціальний порядок їх забезпечення (захисту, охорони та відновлення) в цивілістичному процесі загалом та нотаріальному процесі зокрема.

Законом України встановлено, що на тимчасово окупованій території України, а саме, території Автономної Республіки Крим та в місті Севастополі, на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим, зокрема щодо вчинення правочинів, реалізації та забезпечення прав і свобод людини і громадянина тощо (стаття 4 цього Закону). Як доводять українські розробники теоретичної концепції правого режиму, такий режим встановлюється з метою регламентування особливим чином конкретні сфери суспільних відносин, обмежуючи часом або простором тих чи інших суб'єктів та об'єктів права [6, с. 28-29].

Так, згідно зі статтею 11 Закону України особливий порядок правого регулювання відносин щодо нерухомого майна, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України, полягає у тому, що набуття та припинення права власності на таке майно здійснюється відповідно до законів України за межами тимчасово окупованої території. На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомості, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчи-

нення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Крім того, статтею 11¹ цього Закону передбачено особливий порядок забезпечення реалізації права на спадкування.

Таким чином, за результатами системного аналізу законодавства України з порушеного питання, а також резюмуючи висновки науковців [7, с. 12-13], пропонуємо у теорії нотаріального процесу виділяти в окрему групу нотаріальні провадження, обтяжені елементом, пов'язаним із правовим режимом тимчасово окупованої території України, під якими розуміти здійснення в нотаріальному процесі нотаріусом в межах повноважень, в порядку та в спосіб, які передбачені національним законодавством України загалом та чинними міжнародними договорами України зокрема, процесуально-правових дій, направлених на забезпечення безспірних цивільних прав внутрішньо переміщених громадян України з тимчасово окупованої території України, громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, а також інших осіб, права яких гарантуються спеціальним законом України, а також вчинення інших визначених законом нотаріальних дій з метою надання їм юридичної достовірності за межами тимчасово окупованої території України.

Відтак, елементом, пов'язаним із правовим режимом тимчасово окупованої території України, є ознака, яка характеризує суспільні відносини, що регулюються національним законодавством України (Конституцією України, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (м. Рим, 1950 р.), Цивільним кодексом України, Законами України «Про нотаріат», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» тощо), та виявляється в одній або кількох з таких форм: у формі

суб'єкта (хоча б один суб'єкт відносин є громадянином України, який проживає на тимчасово окупованій території України, чи є внутрішньо переміщеною особою); у формі об'єкта (об'єкт відносин розташований на тимчасово окупованій території України); у формі юридичного факту, який створює, змінює або припиняє відносини, мав чи має місце на тимчасово окупованій території України. При цьому, елемент може існувати в одиничній (суб'єкт, об'єкт, юридичний факт) чи змішаній (декілька суб'єктів, юридичний факт та об'єкт, суб'єкт та об'єкт тощо) формах.

У контексті розвитку теоретичної моделі нотаріального процесу, відмітимо, що відкриття нотаріального провадження в Україні переважно відбувається шляхом звернення до нотаріуса заінтересованих осіб, як-от: громадян України, які проживають на території окупованої території, та які виявили бажання посвідчити, наприклад, договір купівлі-продажу автомобіля. У такому разі вони є суб'єктами (учасниками) нотаріального провадження, яке відкривається нотаріусом за межами Автономної Республіки Крим, та наділені низкою прав та обов'язків, встановлених спеціальним законом, а також іншими законодавчими актами України, а саме, Законами України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про нотаріат», Цивільним та Сімейним кодексами України тощо.

Нагадаємо, що в теорії нотаріального процесу українськими науковцями (М. Бондаревою, І. Бондар, В. Комаровим, О. Кармазою, О. Клименко, І. Мельник, С. Рабовською, Т. Федоренко, С. Фурсою, Є. Фурсою та іншими) виділяються декілька стадій нотаріального провадження, а саме: відкриття нотаріального провадження, підготовка до його вчинення, посвідчення нотаріального акта та його видача або відмова від вчинення провадження залежно від встановле-

ного фактичного складу, а також електронна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, у випадках, встановлених законом. Відтак, кожна із стадій нотаріального провадження має особливості, встановлені законом.

Так, наприклад, перша стадія нотаріального провадження є фактично фіксацією звернення до нотаріуса заінтересованої особи з вимогою вчинити нотаріальні дії, визначені національним законодавством України, як-от: посвідчити договір купівлі-продажу житла, право на яке зареєстроване в Україні, та яке розташоване в Криму. Відтак, зважаючи на те, що територія Криму відповідно до положень Закону України визнана тимчасово окупованою територією з особливим правовим режимом, місцем відкриття нотаріального провадження може бути тільки територія України, яка не є окупованою, та на якій не проводиться антитерористична операція. Таким чином, визначення місця відкриття нотаріального провадження здійснюється з урахуванням вимог Законів України «Про нотаріат», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», а також інших нормативно-правових актів України, наприклад, Постанови Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 226 «Питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території».

Так, на сьогодні відкриття нотаріусом спадкової справи відбувається у системному поєднанні норм Законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», а також Цивільного кодексу України. Проте, вважаємо, що встановлений правовий режим спадкування на тимчасово окупованій території України потребує удосконалення та комплексного наукового дослідження. Наприклад,

йдеться про визнання місця відкриття спадщини «місцем подання першої заяви».

Особливість наступної стадії нотаріального провадження – підготовка до вчинення нотаріального провадження полягає в з'ясуванні умов вчинення провадження. Ми погоджуємося із С. Фурсою та Є. Фурсою, що об'єктивними умовами вчинення нотаріального провадження є: належність правового питання до компетенції нотаріуса, відсутність заборон на вчинення нотаріальної дії, відповідність провадження нормам закону та чинного міжнародного договору України, наявність юридичних фактів, які визначають право особи на вчинення нотаріального провадження тощо. Суб'єктивними умовами вчинення провадження є: необхідність оплати за вчинення провадження, а також сплата платежів та зборів, визначених законом, надання нотаріусу документів, які відповідають вимогам закону, підтвердження особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальних дій тощо [8, с. 262-263].

Тобто, на цій стадії нотаріального провадження нотаріус на підставі всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження наявних у нотаріальній справі матеріалів аналізує правову ситуацію (суспільні відносини) з точки зору наявності в ній елементу, пов'язаного із спеціальним правовим режимом тимчасово окупованої території України, або виникнення такого елементу в майбутньому, та приймає рішення про подальший рух нотаріальної справи, а саме: здійснення наступних нотаріальних процесуальних дій чи відкладення, зупинення або відмову у вчиненні провадження. Зауважимо, що нотаріус користується даними, які надають учасники провадження щодо їх правового статусу, місця проживання, місця знаходження майна та його правового режиму, а також мети та наслідків, які хочуть досягнути заінтересовані особи.

Суб'єктом (учасником) досліджуваного нотаріального проваджен-

ня може бути: громадянин України, який проживає на тимчасово окупованій території України; громадянин України, який покинув своє місце проживання у зв'язку із тимчасовою окупацією території України (внутрішньо переміщена особа); іноземець чи особа без громадянства, які постійно чи тимчасово проживають на тимчасово окупованій території України; інші особи, правовий статус яких має особливості, встановлені Законом України.

Кваліфікація нотаріусом особи, яка бере участь у провадженні як сторона або як інша зацікавлена особа, здійснюється відповідно до права України, а саме: Законів України «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. тощо.

Обов'язок довести факт наявності іноземного громадянства та законності перебування в Україні, а також факт внутрішнього переміщення з тимчасово окупованої території України чи місця проживання на тимчасово окупованій території, покладається на заявника. Таким чином, встановлення особи, означає встановлення факту його особистого звернення до нотаріуса для вчинення нотаріального провадження під власним іменем. Згідно зі статтею 43 Закону України «Про нотаріат» встановлення особи здійснюється за паспортом громадянина України або за іншими документами, які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії.

Разом з тим, відповідно до статті 5 Закону України примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупо-

ваній території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України. Крім того, згідно зі статтею 9 цього Закону документ, виданий органами або особами, які створені, обрані чи призначені, у порядку не передбаченому законом України, є недійсним і не створює правових наслідків. Тобто, паспорт громадянина Російської Федерації, виданий органами на тимчасово окупованій території України, громадянам, які проживають на цій території, є недійсним і не може прийматися нотаріусами для вчинення нотаріальних дій. Натомість, паспорт громадянина Російської Федерації, а також посвідка на постійне чи тимчасове місце проживання цієї особи, видані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 4 червня 2014 р. № 289 «Про затвердження Порядку оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України», вважаються документами, які встановлюють особу та дають змогу визначити обсяг її цивільної дієздатності.

Таким чином, нотаріусу надаються документи, які повинні бути безспірними, офіційними та відповідати вимогам статті 47 Закону України «Про нотаріат». Відповідність документу вимогам закону означає те, що такий документ за змістом і формою не суперечить вимогам законів України, а також моральним засадам суспільства, дотримано процесуальний порядок його видачі, документ не містить відомостей, що принижують честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи, тощо. Так, наприклад, договір купівлі-продажу житла, розташованого в АРК, посвідчений нотаріусом Російської Федерації, не створює жодних правових наслідків для осіб, яких цей документ стосується, оскільки відповідно до статті 11 Закону України на тимчасово окупованій території будь-який пра-

вочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Крім того, за статтею 9 цього Закону будь-який акт (рішення, документ), виданий органами, особою створеними, обраними чи призначеними у порядку, не передбаченому законом України, є недійсним і не створює правових наслідків. Відтак, нотаріальні акти, видані з порушенням норм Конституції та законів України, не створюють юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з їх недійсністю.

Отже, нотаріус повинен оцінити надані особою документи щодо їх відповідності вимогам законодавства України; у випадку сумніву – з'ясувати достовірність їх змісту в порядку, встановленому, наприклад Законом України «Про міжнародне приватне право», якщо інше не передбачено законом України.

Тобто, перевіривши на стадії підготовки до вчинення нотаріальних дій умови вчинення провадження, нотаріус оформляє, наприклад, договір купівлі-продажу автомобіля на спеціальному бланку, сторони чи їх представники підписують цей договір, нотаріус вчиняє посвідчувальний напис, реєструє нотаріальний акт у паперових і електронних реєстрах, видає оригінал нотаріального акту, тобто нотаріус безпосередньо вчиняє нотаріальні дії або вмотивовано відмовляє у їх вчиненні.

Разом з тим, окремою стадією в нотаріальному провадженні може бути здійснення нотаріусом у випадках та в порядку, які передбачені законом України, електронної державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Відтак, кількість стадій досліджуваного нотаріального провадження визначається законом та залежить від правової

природи провадження, а також змісту правовідносин.

Забезпечення цивільних прав громадян в умовах дії правового режиму тимчасово окупованої території України в нотаріальному процесі відбувається на підставі, в межах повноважень нотаріусів чи посадових осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, а також з дотриманням загально визначених принципів міжнародного права.

Під нотаріальним провадженням, обтяженим елементом, пов'язаним із правовим режимом тимчасово окупованої території України, розуміється здійснення нотаріусом в межах повноважень, в порядку та в спосіб, які передбачені національним законодавством України загалом та чинними міжнародними договорами України зокрема, процесуально-правових дій, направлених на забезпечення безспірних цивільних прав внутрішньо переміщених громадян України з тимчасово окупованої території України, громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, а також інших осіб, права яких гарантуються спеціальним законом України, а також вчинення інших визначених законом нотаріальних дій з метою надання їм юридичної достовірності за межами тимчасово окупованої території України.

Елементом, пов'язаним із правовим режимом тимчасово окупованої території України, є ознака, яка характеризує суспільні відносини, що регулюються національним законодавством України, та виявляється в одній або кількох з таких форм: у формі суб'єкта; у формі об'єкта; у формі юридичного факту. Елемент може існувати в одиничній (суб'єкт, об'єкт, юридичний факт) чи змішаній (декілька суб'єктів, юридичний факт та об'єкт, суб'єкт та об'єкт тощо) формах.

Список використаних джерел

1. *Кармаза О. О.* Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія / О. О. Кармаза. – Миронівка : Видавництво ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. – 400 с.
2. *Кармаза О. О.* Концепції охорони та захисту житлових прав у цивільно-процесній справі : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. О. Кармаза. – К., 2014. – 36 с.
3. *Кармаза О. О.* До питання про забезпечення прав на житло на тимчасово окупованій території України / О. О. Кармаза // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 30. – Т. 1. – С. 129–133.
4. *Кармаза О. О.* Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія / О. О. Кармаза. – Миронівка : Видавництво ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. – 400 с.
5. *Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України:* Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII : за станом на 4 березня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 27 червня 2014. – № 26. – ст. 892.
6. *Коссе Д. Д.* Значення та сутність правового режиму у правовій системі України / Д. Д. Коссе // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 25-29.
7. *Федоренко Т. В.* Охорона та захист цивільних прав іноземців у нотаріальному процесі : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Федоренко. – К., 2015. – 20 с.
8. *Теорія нотаріального процесу:* Науково-практичний посібник / [За заг. ред. С. Я. Фурси.] – К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.

Кармаза О. О. Забезпечення цивільних прав громадян в умовах дії правового режиму на тимчасово окупованій території України: загальнотеоретичні положення нотаріального процесу

В статті акцентується увага на забезпеченні цивільних прав громадян в нотаріальному процесі в умовах дії правового режиму тимчасово окупованої території України. Надається авторське визначення поняття «нотаріальне провадження з елементом, пов'язаним із дією правового режиму тимчасово окупованої території України», розкривається правова природа цього елемента. Окреслено шляхи удосконалення правового механізму забезпечення цивільних прав громадян в умовах дії правового режиму тимчасово окупованої території України.

Ключові слова: нотаріальний процес, нотаріальне провадження, тимчасово окупована територія України, правовий режим, захист та охорона прав, механізм забезпечення цивільних прав.

Кармаза А. А. Обеспечение гражданских прав граждан в условиях действия правового режима на временно оккупированной территории Украины: общетеоретические положения нотариального процесса

В статье акцентируется внимание на обеспечении гражданских прав граждан в нотариальном процессе в условиях действия правового режима временно оккупированной территории Украины. Предоставляется авторское определение понятия «нотариальное производство с элементом, связанным с действием правового режима».

временно оккупированной территории Украины», раскрывается правовая природа такого элемента. Определены пути совершенствования правового механизма обеспечения гражданских прав в условиях действия правового режима временно оккупированной территории Украины.

Ключевые слова: нотариальный процесс, нотариальное производство, временно оккупированная территория Украины, правовой режим, защита и охрана прав, механизм обеспечения гражданских прав.

Karmaza A. Ensuring civil rights of citizens in terms of legal regime of the temporarily occupied territory of Ukraine: general theoretical principles of notary process

The article focuses on ensuring civil rights of citizens in the notary process in terms of the legal regime of the temporarily occupied territory of Ukraine. The author presents the definition of the term «notary proceedings which are burdened element and associated with the effect of the legal regime of temporarily occupied territory of Ukraine», reveals the legal nature of «the element associated with the legal regime of temporarily occupied territory of Ukraine». The article outlines the ways of improving the legal framework to ensure the civil rights of citizens in terms of legal regime of temporarily occupied territory of Ukraine.

Key words: notary process, notary procedure, notary proceedings, temporarily occupied territory of Ukraine, the legal regime, protection and preservation of the rights, mechanism to ensure civil rights.